

Dunaj in Leipzig: Halm in Glodmann, 1909.

NAGLIČ, Miha: Po ljudeh gor, po ljudeh dol. Terenski ogledi za Gorenjski biografski leksikon. Globočniki, železnikarski Buddenbrookovi. *Gorenjski glas* 53/54, 2000, 8.

NAGLIČ, Miha: Po ljudeh gor, po ljudeh dol. Terenski ogledi za Gorenjski biografski leksikon. Rodovnik Globočnikov. *Gorenjski glas* 53/56, 2000, 18.

NAGLIČ, Miha: Po ljudeh gor, po ljudeh dol. Terenski ogledi za Gorenjski biografski leksikon. Johan, najmogočnejši Globočnik. *Gorenjski glas* 53/60, 2000, 18.

N. N.: Železninska obrtnija na Gorenjskem. *Ljudski glas* 13, 1882, 90–91.

N. N.: Za žebjarke trpine. *Ljudski glas* 9, 1883, 34.

N. N.: Naši žebjarji. *Ljubljanski list* 103, 1885, 1–2.

N. N.: Iz Železnikov. *Ljubljanski list* 111, 1885, 2–3.

N. N.: Iz Železnikov. Gibanje žebjarjev v Železnikih. *Ljubljanski list* 276, 1885, 2.

N. N.: Die Nägelfabrication zu Eisern. *Laibacher Zeitung* 67, 1887, 557–558.

PAVŠIČ, Tjaša: Etnološki pogled na fužinarsko rodbino Globočnik ter delavce, zaposlene v fužinarstvu, v Železnikih v 19. stole-

tju, 1. del. *Železne niti* 3, 2006, 99–145.

POJE, Veronika: *Družina Globočnik iz doline čipk in železarstva*. Neobjavljena raziskovalna naloga. Ljubljana: Srednja šola za gostinstvo in turizem v Ljubljani, 1993.

VERBIČ, Marija: Železarstvo in žebjarstvo v Železnikih v prvi polovici 19. stoletja. V: France Planina (ur.), *Selška dolina v preteklosti in sedanjosti*. Železniki: Muzejsko društvo v Škofji Loki – Pododbor Železniki, 1973, 101–114.

ŽUMER, Lojze: Prispevek h gospodarski zgodovini doline. V: France Planina (ur.), *Selška dolina v preteklosti in sedanjosti*. Železniki: Muzejsko društvo v Škofji Loki – Pododbor Železniki, 1973, 120–167.

ŽUMER, Niko: Obrt in obrtna podjetja po prenehanju železarstva. V: France Planina (ur.), *Selška dolina v preteklosti in sedanjosti*. Železniki: Muzejsko društvo v Škofji Loki – Pododbor Železniki, 1973, 168–186.

Datum prejema članka v uredništvo: 6. 9. 2007.

Strokovni članek / 1.04

Ambrož Kvartič

IDENTITETE SPODNJE SAVINJSKE DOLINE

Izvleček

Spodnja Savinjska dolina kaže številne elemente kolektivne identitete, zaradi katerih jo lahko obravnavamo kot samostojno entiteto. Ti so bodisi materialni: pomembni kraji (šempeterska nekropola), osebnosti (slikar Rudi Španzel), industrijski obrati (Prebold), flora in favna doline (hmelj) itd. bodisi nematerialni (npr. značajske poteze prebivalcev), ki pa so močno povezani z materialnimi. Pri tvorbi in širjenju teh elementov kot identitet igra vidno vlogo tudi javno izobraževanje in prosveta.

Najmočnejša identifikacijska točka prebivalcev Spodnje Savinjske doline je industrijska rastlina hmelj, ki ji pravijo tudi »zeleno zlato«. Hmeljarstvo je gospodarska panoga, ki je v preteklosti Spodnjo Savinjsko dolino dvignila na visoko ekonomsko raven. Njegovo močno simbolno vrednost za te kraje lahko prepoznamo v številnih aplikacijah hmelja v neagrarnem kontekstu (turizmu, športu, kulturi ...).

Abstract

Since Lower Savinja Valley exhibits numerous elements of collective identification it can be studied as an independent entity. These elements are either of material nature, for instance significant places such as the Necropolis of Šempeter, personalities (painter Rudi Španzel), industry (Prebold Textile Factory), local flora and fauna (hops), or non-material, for instance character traits of local inhabitants; the latter are strongly connected with the former. Public education and cul-

ture significantly contribute to the creation and propagation of these elements.

The strongest element of identification in Lower Savinja Valley is the hop vine, an industrial plant also known as the »green gold«. It was largely due to the hop-growing industry that the general standard of living rose significantly. The symbolic value of hops can be recognized in many applications outside their agrarian context, for instance in tourism, sports, culture, and so on.

Uvod

V tednu med 2. in 6. oktobrom 2006 sem se v Šmartnem ob Paki udeležil terenske raziskovalne delavnice. Terensko delo je zajemalo območje šestih občin Spodnje Savinjske doline (Žalec, Polzelo, Braslovče, Tabor, Vransko in Prebold), ki so se znotraj projekta za razvoj podeželja na pobudo občine Žalec odločile ustanoviti muzej hmeljarstva in pivovarstva Slovenije. Za pripravo začetne dokumentacije je bil izbran Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, konkretno dr. Jože Hudales, ki je v ekipo za raziskovalno delo, poleg še nekaterih strokovnjakov (z oddelka in od zunaj) angažiral tudi študente. Zaradi temeljne zamisli o imenovanem muzeju – sledil naj bi namreč v svetu že zelo uveljavljenemu konceptu eko-muzeja – smo si študentje med seboj razdelili področja oziroma teme (npr.: hmeljarska stavbna dediščina, raziskava histo-

ričnih virov itd.), ki z različnih zornih kotov osvetljujejo pojav hmeljarstva v Savinjski dolini in ki naj bi jih v enem tednu raziskali in ovrednotili. S tem smo dosegli širok vpogled v omenjeno agrarno panogo, kar je nujno za kakovostno zastavitev tovrstnega muzejskega koncepta.

Cilj mojega terenskega dela je bil spoznati identitete Spodnje Savinjske doline (v zgoraj naštetih občinah): kaj je tisto, na kar so Savinjšani ponosni, s čim se enačijo, s čim se hvalijo pred drugimi, kaj imajo v svoji dolini za samoumevno, česa tam najraje ne bi imeli, kaj imajo, pa se tega niti ne zavedajo itd. Skratka vse, kar Savinjšane dela Savinjšane, kar Žalčane dela Žalčane, torej skupinske identitete, ki temeljijo na kolektivni pripadnosti. V obravnavanem primeru je to pripadnost omejenemu geografskemu prostoru. Zanimali so me simboli, družbeno sprejete točke identifikacije družbene skupine Savinjščanov: iskal sem predvsem v duhovni kulturi, zanimala pa so me tudi pomembne osebe (osebnosti), geografske danosti in drugo, kar ima za prebivalca Spodnje Savinjske doline simbolni pomen. V skladu s širšim konceptom in samim namenom svoje raziskave sem največjo pozornost posvečal hmelju, ki je tako likovno/ikonografsko (npr. kobule) kot na drugih ravneh – tak vtis sem dobil na terenu – najmočnejši simbol Spodnje Savinjske doline, omogoča občutenje skupnosti (Savinjščanov) in poudarja ter utemeljuje njen pomen. Podatki o identitetah in simbolih, ki jih utemeljujejo, so pri vzpostavitvi muzeja vsekakor koristni. Zelo pomemben je namreč »lokalni koncept« razstave, ko se sprašujemo, kaj postaviti v muzej, da bo identifikacijsko verodostojen tako z vidika hmeljarstva kot geografskega območja, kjer bo stal.

Zaradi časovno omejenih terenskih delavnic je bilo nemogoče sistematično poiskati in raziskati vse vidike identitet v Spodnji Savinjski dolini. Nek odmerjen čas (npr. eno popoldne) sem posvetil določeni temi, ki me je v tistem trenutku zanimala, in zanjo poiskal sogovornike, ki so mi o njej vedeli največ povedati. Ko sem ocenil, da sem o neki temi pridobil zadostno število podatkov, sem začel raziskovati naslednji vidik identitet. Morda je tak rudimentalen način raziskovanja za resnejšo raziskavo neprimeren ali vsaj nezaželen, mislim pa, da je bil za mojo konkretno nalogo glede na dane pogoje in omejen čas kar umesten. Zaradi časovne omejenosti sem svoje terensko delo geografsko omejil na občino Žalec; v drugih občinah sem bil manj časa.

Tème, ki sem se jih v zvezi z identitetami Spodnje Savinjske doline konkretnije lotil:

- Oznaka Savinjščana: kakšni so Savinjščani po značaju in mentaliteti; kako vidijo sami sebe; kako na njih gledajo tujci in prišleki ...;
- Gradnja identitete Savinjščana: kateri so poudarki domoznanske vzgoje mladega Savinjščana; kako se identiteta prenaša v zrelejša obdobja;
- Hmelj kot točka identifikacije: aplikacije hmelja v »nehmeljskem«, neagrarnem kontekstu;
- Turistični spominki v Spodnji Savinjski dolini: hmelj in druga ponudba;
- Mistika hmelja: duhovne prakse, ki so se (če so se) oblikovale okoli omenjene industrijske rastline;
- Hmeljski starešine in princeze: simbolne funkcije ljudi, povezane s hmeljem.

Pri pridobivanju podatkov sem uporabljal tehniko nestrukturiranega intervjuja, pogovor s sogovorniki pa sem usmerjal z nekaterimi vnaprej pripravljenimi vprašanji. Med raziskovanjem je nastala tudi obširnejša zbirka fotografij, katerih izbor objavljam med besedilom.

Za sogovornike sem izbral ljudi, za katere sem menil, da mi lahko v kratkem času posredujejo kar največ podatkov. Poiskal sem javne delavce, strokovnjake in ljubitelje z določenih področij ter ljudi, ki so kakor koli vpleteni v konstrukcijo identitet Savinjske doline. Sogovornike sem izbral »po navdihu«, z nekaterimi sem stopil v stik celo nenapovedano. Tako sem »nabral« pester profile ljudi: učitelje, duhovnike, študente, trgovce, turistične delavce, hmeljske strokovnjake in hmeljske starešine, birokrate, ljubiteljske etnologue idr. Vseh pripovedovalcev različnih starosti in obeh spolov je bilo šestnajst.

Oznaka Savinjščana

Univerzalne karakterne oznake večje skupine ljudi so zelo nevhvaležne, saj je vsak človek zgodba zase. Vseeno pa je bilo ugotavljanje skupnih značajskih potez in duhovnega profila ljudi znotraj različnih družbenih skupin vedno privlačna tema in dobra iztočnica za splošno raziskovanje identitet.

O Savinjščanih je bilo sredi 20. stoletja napisano sledeče: »Savinjščan je efektist v svojem umetniškem, zlasti oblikovnem gledanju in presojanju. Njegovo estetsko doživljanje zamima predvsem to, kar je impozantno, torej veliko, masivno in prostorno. Vsled tega tudi izpremeni, če mu to dovoljuje gmotno stanje, svoja poslopja v duhu efektizma. To psihološko dejstvo je utemeljeno v ekstenzivnem gospodarskem stanju in stremljenju savinjskega kmeta, ki tako glede prostora, kot glede poslopij gleda, da ne bo 'na tesnem' ter da si ustanovi prostorno posestvo in na kmetiji prostorne stavbe. Tej težnji šele sledi naslednja, razširjene prostore tudi okrasiti. Ko je hmelj gospodarsko omogočil izvedbo ... prostornega gospodarskega poslopija, takrat so se poslopja in prostori razširili ne samo z ozirom na nujne potrebe, temveč pri manjših posestnikih tudi po vzgledu večjih. Skozi izginili so leseni hleve in lese, in veter podira danes zadnje plašivce ...« (Franjo Baš, v: Hudales 2003: 29).

Savinjščani so takšni in drugačni, splošni stereotip ne obstaja. Obstajajo pričevanja o zelo osornih, celo krutih gospodarjih in o dobrih ter radodarnih ljudeh, tako da zanje ni enotne karakterološke oznake. Današnja podoba je tudi precej drugačna od tiste izpred nekaj desetletij, ko se je še govorilo o tradicionalni družbi. Razlike med Savinjščani in drugimi ljudmi so bile takrat večje zaradi različnih dejavnikov, sedaj pa že kar nekaj časa o tem ne moremo več govoriti.

Kot se Savinjščani opisujejo sami, naj bi bili zelo gospodarni in naj bi se znali izvleči iz vsake neprijetne situacije ter se postaviti na noge. Če jim ena stvar ne uspe, poiščejo drugo. Pri tem naj bi bili pozorni na drobne stvari in so v tem pogledu varčni in preračunljivi, od koder verjetno izvira znan stereotip o tem, kako so »škrti« (stiskaški, skopi). Uspešno gospodarjenje, tako sami pravijo, je posledica pridnosti in prizadevnosti.

Gre za zelo ponosne ljudi, ki se zavedajo svoje vrednosti, ponos pa kažejo v mnogih rečeh. Že če se sprehodiš skozi Žalec, lahko

opaziš, da so v preteklosti kar tekmovali, kdo bo svoj ponos bolje izrazil prek arhitekture svojega doma. Veliko dajo (so dali) tudi na svoje otroke, ki so jih hoteli čim bolj izobraziti in s tem ohraniti dobro družinsko ime. Obstaja pa tudi višji, kolektivni ponos: vsi prebivalci žalske občine so stopili skupaj in prispevali svoj del, ko se je gradila žalska cerkev, ki je največja v Spodnji Savinjski dolini.

Ljudje v Spodnji Savinjski dolini naj bi bili precej bolj občutljivi in zamerljivi, kar verjetno izvira iz njihovega višjega standarda in posledične nečimrnosti in ponosa. Ne vidijo namreč radi, da se jim pretirano »soli pamet« in ukazuje. Zelo veliko dajo nase. Dober odnos drugih do sebe znajo zelo ceniti in spoštovati.

Glede religioznosti oziroma vernosti naj bi bili Savinjšani zelo liberalni, kar se razlikuje od župnije do župnije. Sicer v cerkev hodi več žensk, kar pa seveda ni nič nenavadnega, niti ni merilo za vernost. Je pa obisk cerkve močno odvisen tudi od njihovega odnosa z duhovnikom oziroma od duhovnikovega odnosa do njih, kar izhaja iz zgoraj navedenega savinjskega zavračanja avtoritet.

Gradnja identitete

Na osnovni šoli Žalec imajo zelo jasno načrtan program vzgoje Savinjšana oziroma Žalčana, kot je povedala ravnateljica Tatjana Meža in v kar sem se lahko prepričal tudi sam. Šola je sicer najbolj obiskana in tudi najbolj cenjena v celi dolini, vendar bi za celostno podobo gradnje identitete moral obiskati vse šole z njihovimi podružnicami vred. Na OŠ Žalec se namreč gradi samo na identiteti Žalčana oziroma žalskega občana, kar je bilo v pogovoru še posebno poudarjeno. Identiteta Savinjšana ob tem zbledi, saj se učenci pri raziskovanju svojega doma ne spuščajo na širše področje Savinjske doline.

Eden od pomembnejših vidikov pouka domoznanstva je spoznavanje znanih, še živečih Žalčanov, oziroma tistih, ki so kakor koli zaznamovali občinsko kulturno in družbeno življenje. Tako pri pouku pojejo in recitirajo pesmi Mete Rainer, ki ji je posvečena tudi stalna razstava v šolski avli, pojejo pesmi skladatelja Marjana Kozmusa, šola je založila pesniško zbirko Draga Kumra idr. Na kulturne dneve, ki jih organizira šola, so povabili že marsikatero pomembno žalsko osebnost: slikarja Veljka Tomana, pesnico Ljerkko Godicelj idr. Na šoli poteka tudi grafični bienale – dela otrok so razstavljeni po šolskih hodnikih – na katerem sodelujejo tudi širše priznani žalski slikarji (Rudi Španzel, Jelica Žuža). Svojo nekdanjo šolo je večkrat obiskala tudi Urška Žolnir, bronasta judoistka z olimpijskih iger v Atenah. Za vse omenjene ljudi vodstvo šole ocenjuje, da jih mora poznati vsak žalski otrok oziroma vsak Žalčan. Učenci redno obiskujejo tudi žalsko knjižnico, kjer lahko bolje spoznajo dela svojih rojakov.

Poleg osebnosti je v učni program vključeno spoznavanje kraja oziroma občine. Športni in naravoslovni dnevi so le redko zunaj meja občine Žalec. Ribnik Vrbje, šempeterska nekropola, jama Pekel, žalska cerkev in starejši objekti so le nekatere od znamenitosti, ki jih predstavijo učencem. V celoti vodstvo šole ocenjuje, da je domoznanski program na šoli dober, dalo pa bi se ga še izboljšati.

Šolske projekte, predvsem raziskovalne naloge, podpira tudi Občina. Projekti spadajo med najpomembnejše šolsko domoznansko izobraževanje. Z vsakoletnim razpisom Občina spodbuja učence k brskanju in pisanju o znanih krajanih (s posebnim poudarkom na že pokojnih ljudeh, kot je npr. Janez Hausenbichler),¹ zgodovini Žalca, arhitekturnih, kulturnih in drugih posebnostih kraja itd. Najboljši projekti so seveda nagradjeni.

V nalogah se spodbuja lokalno obarvano raziskovanje. Učenci iz centralne (matične) šole v Žalcu raziskujejo Žalec in njegove značilnosti, učenci iz podružnic pa se posvečajo svojim krajem. Učenci podružnične šole Ponikva so na primer v šolskem letu 2005/06 popisali kapele v svoji krajevni skupnosti.

Učni načrt OŠ Žalec močno poudarja pomen hmelja, kar je seveda razumljivo. Pri tem se zanašajo na pomoč žalskega Hmeljarskega inštituta, s katerim izjemno dobro sodelujejo. Učenci ga obiskujejo na naravoslovnih dnevih, vodstvo inštituta pa za njih vsako leto pripravi kviz o hmelju. Tudi področje hmeljarstva je dobro pokrito z raziskovalnimi nalogami: sušilnice, šege ob obiranju, tehnološki postopki gojenja hmelja ipd. so le nekateri naslovi. Šola še vedno hrani odlično maketo hmeljske sušilnice, ki je bila izdelana ob eni takih nalog. Hmelj je šolo zaznamoval še globlje, saj so si za svoj emblem izbrali stilizirano kobuljico, ta simbol pa se pojavlja v številnih oblikah: kot relief, obleka oziroma maskota, v katero se ob različnih priložnostih oblečejo učenci, kot grafika itd. Avtorica emblema je učiteljica likovne vzgoje. Da učenci res živijo s hmeljem (in se z njim tudi identificirajo), dokazuje tudi suh hmelj, ki je v vsakem razredu na vidnem mestu.

»Kamor pogledaš: hmelj, hmelj, hmelj ...«

Nesporno je hmelj v Spodnji Savinjski dolini najmočnejši vidik identitete, nikjer pa se to ne kaže bolj kot v materialni (snovni) kulturi, ki likovno ali kako drugače predstavlja to kulturno rastlino; Savinjšani so jo ustvarili in jo uporabljajo zunaj konteksta te agrarne panoge. To pomeni, da se hmelj in z njim povezane podobe (recimo hmeljevke) pojavljajo na javnih mestih kot spomeniki, grafiti in druge stenske slike, uporabljajo se kot logotipi društev in maskote družbenih skupin, pojavljajo pa se tudi v javnih publikacijah, kot so turistični prospekti in podobno. Raziskovanje tovrstnega pojavljanja hmelja nam lahko veliko pove o odnosu ljudi do omenjene rastline oziroma o simbolni moči hmelja pri identifikaciji Žalčana oziroma Savinjšana.

Vse objavljene fotografije so iz Žalca; bolj ko se iz njega oddaljujemo, manj je likovno ali drugače upodobljenega hmelja v »nehmeljskem« kontekstu. To dejstvo ima več razsežnosti in dva vidika: žalskega in tistega iz drugih krajev oziroma občin. Mesto Žalec je nesporni center hmeljarske industrije v Spodnji

¹ Janez Hausenbichler (1838–1896) je bil narodni gospodar in politik iz Žalca. Sprva se je posvečal medicarski obrti, ki jo je opustil, ko se je posvetil gospodarjenju na svojem domu v Žalcu. Ustanovil je prvo čitalnico v Žalcu, po njegovi zaslugi pa je v tem kraju potekal II. Slovenski tabor. Bil je med prvimi hmeljarji v Savinjski dolini, o hmeljarstvu pa je poučeval tudi svoje rojake in napisal *Navod o hmeljarji* (1882) in s tem načrtoval smernice hmeljarstva pri nas. (Povzeto po: *Slovenski biografski leksikon* 1925, 298.)

*Maskota OŠ Žalec,
stilizirana hmeljska kobula.
Foto: Ambrož Kvartič,
3. 10. 2006*

Savinjski dolini, kar pomeni dvoje: 1.) da ima (neuradno) monopol nad uporabo hmelja tudi v drugih kontekstih 2.) da zaradi moči hmeljarstva druge identifikacijske točke Žalca zbledijo oziroma imajo manjšo veljavo. Z oddaljenostjo od Žalca imajo drugačne identifikacijske točke večjo moč in so v apliciranih kontekstih večkrat uporabljene. Še več, s tem ko posamezni kraji Spodnje Savinjske doline poudarjajo svoje lastne posebnosti, ki niso povezane s hmeljem, poudarjajo tudi ločenost od občine Žalec, ki je bila do leta 1998 osrednja občina te doline. V drugih krajih sem zasledil likovno upodobitev hmelja na javnem mestu kot sredstvo za predstavitev kraja ali kakšne družbene skupine lokalnega značaja le še na treh mestih: v Preboldu in Latkovi vasi (občina Prebold)² ter v Braslovčah.³

Med posameznimi kraji se ustvarjajo razlike na lokalnih identifikacijskih točkah. Kadar pa se pojavi potreba po identiteti Savinjsčana, ponavadi stopi v ospredje prav hmelj kot najmočnejši povezovalni in predstavitveni element. Tudi to se najbolj pokaže v njegovih aplikacijah.

Z rabo hmelja v navedenih kontekstih se proces identifikacije z njim širi, in se, kar je najpomembnejše, ohranja, saj ga za svojega jemljejo tudi ljudje, ki z njim niso povezani. Žalec oziroma Savinjska dolina imata močno ikono, na kateri je zgrajenih veliko identitet (društva, itd.), lahko pa (bi) se jo uporabi(lo) še mnogo širše.

Hmelj za turiste

Ljudje radi pokažemo to, na kar smo ponosni, in to, s čimer čutimo in je tudi sredstvo naše predstavitve navzven. Tako se na podlagi lokalnih posebnosti oblikuje tudi turistična ponudba. Omenjeni način je v zadnjem obdobju povezan z razvojem ekoturizma, ko hoče turist spoznati kraj, njegove posebnosti, ljudi, navade itd. Turistična ponudba bi se morala prilagajati predvsem tovrstnim turistom, kar pa turističnim delavcem v Savinjski dolini še ni uspelo oziroma so o tem šele začeli razmišljati. Ikona hmelja, ki človeka zbode v oči na vsakem koraku po Savinjski dolini, je še premalo izkoriščena v »zunajsavinjske« namene. Redke trgovine s spominki in darilni butik premorejo zelo malo s to rastlino povezanih izdelkov spominkarske ali druge industrije. Hmeljevo žganje in suh hmelj v vrečki sta poleg redkih likovnih upodobitev edina spominka, ki ju turist lahko odnese domov in reče, da je bil v dolini, znani po hmelju. Namesto tovrstnih spominkov prodajajo idrijske čipke in podobne izdelke, s katerimi se identificirajo drugi slovenski kraji.

2 V obeh primerih stilizirana grafična upodobitev hmelja ob imenih krajev, izpisanih na javnih mestih (npr. ob cesti).

3 Bar Kobula.

*Spomenik hmeljarjem, ki stoji
v neposredni bližini cerkve
v centru žalskega trga, je
največji spomenik v kraju.
Foto: Ambrož Kvartič,
3. 10. 2006*

*Znak Lions kluba Žalec.
Foto: Ambrož Kvartič,
3. 10. 2006*

*Ženski rokometni klub Celeia
iz Žalca, najmočnejše športno
društvo v žalski občini.
Foto: Ambrož Kvartič,
3. 10. 2006*

*Lekarna Žalec.
Foto: Ambrož Kvartič,
4. 10. 2006*

Spominki, povezani z drugimi identifikacijskimi točkami, sicer obstajajo, vendar so zelo neizraziti ali neizvirni. Tak primer so pralinéji Rista Savina. Tudi turistični delavci sami priznavajo, da je s spominki v Žalcu slabo, saj njihov potencial ostaja neizkoriščen na račun neprimernih spominkov.

Turistična ponudba Žalca se premalo ozira tudi na pivo, ki je končni cilj hmeljarske industrije. V Savinovi hiši je galerija oblikovalca Oskarja Kogoja, ki je prav za Žalec izdelal pивske vrčke; ekskluzivno jih smejo prodajati zgolj v omenjeni galeriji. Vrčki so najboljše prodajano in najbolj priljubljeno protokolarno in poslovno darilo v občinah Spodnje Savinjske doline. Z njimi

*Košarkarski klub Savinjski
Hopsi – iz angleške besede
hop za 'hmelj' – ima sedež na
Polzeli, vendar predstavlja
celo dolino, ki zanj tudi navija.
Nekaj njegovih športnikov
(npr. Beno Udrih) je proslavilo
ime cele doline.
Foto: Ambrož Kvartič,
3.10.2006*

pa se ponudba tudi konča. Čeprav pivovarstva v Žalcu in okolici ni (več), pa je to vsekakor potencial, ki omogoča izpeljavo dobrih rešitev.

Savinjčani tistega, na kar so ponosni, še ne znajo ali pa nočejo predstaviti širši javnosti, vsekakor pa jim ni treba iskati daleč, samo pogledati morajo hmeljišča in hmelj, rastlino, ki ji sami pripisujejo največji pomen za svoje kraje.

Mistika hmelja?

Hmeljarstvo je relativno mlada gospodarska panoga,⁴ celo premlada, da bi temeljiteje pretresla področje duhovne kulture Savinjanov. Če so se na Slovenskem okoli nekaterih drugih gospodarskih panog (prašičereja, vinogradništvo ipd.) izoblikovali celi sistemi človekovih interpretacij, tega za hmeljarstvo nikakor ne moremo trditi. Stoletje in pol, kolikor je hmelj prisoten v Savinjski dolini, je očitno premalo, da bi panoga dolino širše zaznamovala. Ledinska imena v povezavi s hmeljem so zanemarljivo redka,⁵ priimkov ali domačih imen, ki bi se izoblikovala iz omenjene panoge ali njenih spremljevalnih dejavnosti, pa sploh ni. Inštitucija starešinstva, ki jo bom pozneje opisal, je stara šele 40 let in ne temelji na tradiciji, ki bi se oblikovala ob hmeljarjenju. Ljudske pesmi o hmeljarjenju in hmelju ni niti ene, hmelj pa se zelo redko pojavlja v pregovorih, rekah in stalnih besednih zvezah. Pomanjkanje tovrstnih kulturnih elementov je vsekakor zanimivo in zgovorno.

Hmeljarji so kot posamezniki prakticirali tudi religiozno življenje, vendar kot družbena skupina (hmeljarji) s Cerkvijo neposredno nikoli niso sodelovali. V župnijski kroniki žalske župnije ni zapisano, da bi bila kadar koli darovana maša za dobro hmeljsko letino ali kaj podobnega. Sedanji župniki v Spodnji Savinjski dolini se niti ne spomnijo, da bi jih hmeljarji pred sezono kdaj prosili za blagoslov hmeljišč. Med blagoslovnimi besedili rimskokatoliške Cerkve niti ni obrazca, ki bi se nanašal na hmelj. Maša ob začetku hmeljskega likofa v Petrovčah se je v zadnjih nekaj letih brala po naročilu organizatorja likofa, to je Občine Žalec, torej pobuda zanj ni prišla iz vrst hmeljarjev. Edino okrasitev cerkva s hmeljem na zahvalno nedeljo v začetku novembra kaže na to, da hmeljarji v pridelavo hmelja vpletajo tudi božjo previdnost. Dovolj zgovoren podatek o navezavi hmeljarjev na cerkev in njena obredja pa je že presenetljivo dejstvo, da hmeljarji (in hmelj) nimajo svojega cerkvenega zavetnika.

Odkod torej močno poudarjanje hmelja kot identifikacijske točke? Hmelj je dajal, po besedah enega od sogovornikov, najbolj

4 V Savinjski dolini so prvi, sicer neuspešni poskusi hmeljarenja izvajali že pred letom 1860, prvi pravi hmeljski nasad pa je zasadil Janez Hausenbichler (glej Gradnja identitete) leta 1876. Do dokončne uveljavitve hmeljarstva kot najpomembnejše gospodarske panoge je prišlo v osemdesetih in devetdesetih letih 19. st., ko so visoke cene hmelja spodbudile ukvarjanje s to industrijsko rastlino tudi med manjšimi kmeti Savinjske doline. Postopek uvajanja hmeljarstva se je simbolično zaključil leta 1902, ko je bila v Žalcu ustanovljena hmeljarska zadruga. (Prim.: *Pol stoletja ...* 2002: 20–29; Baš 1925: 40–43.)

5 Pri raziskovanju sem odkril le eno tovrstno ime. Šlo je za manjše polje koruze, ki pa ga je družina mojega sogovornika imenovala »hmeljišče« (hmelše), saj naj bi tam še pred osmimi leti pridelovali hmelj.

Turistična predstavitev Spodnje Savinjske doline temelji na hmelju. Starejša propagandna fotografija nesporno povezuje »zeleno zlato« in dolino.

Foto: Ambrož Kvartič, 4. 10. 2006

zanesljiv zaslužek. Če poznamo zgodovino pridelovanja hmelja in z njim povezane trgovine, lahko hitro ugotovimo, da se je tako močno usidral med prebivalce Spodnje Savinjske doline samo zaradi golega posla in denarja. Človek povečuje stvar, ki mu koristi, in glede na to, da je hmelj v Savinjsko dolino prinesel ogromno bogastvo, je položaj razumljiv. Zaradi materialnega vidika in čiste dobičkonosnosti je hmelj postal osrednja savinjska rastlina, izgubil pa je (če jo je sploh kdaj nosil) »romantiko«, ki bi jo delili vsi Savinjčani.

Institucija hmeljskih starešin

Hmeljski starešina je častna funkcija, ikona hmeljarjenja in najmočnejša identifikacijska točka »kaste« hmeljarjev. Gre za ljudi, ki so v hmeljarstvu preizkušeni in spoštovani in se jim s podelitvijo naziva starešine dodeli tudi določeno priznanje. Ko si enkrat starešina, si to do smrti, kar daje instituciji še dodatno težo in pomen. Živeči starešine se družijo v t. i. Zboru hmeljarskih starešin in so registrirani kot društvo.

Vsako leto se na dan hmeljarjev (nekje sredi avgusta, datum se spreminja) izbere novega hmeljskega starešino, volilno pravico imajo vsi stari še živeči starešine. Ponavadi ni volitev, ampak se o novem iniciirancu doseže konsenz, važno pa je, da je v predhodnem obdobju (preteklih sezonah) pomembno prispeval k hmeljarski panogi. Ni niti nujno, da je starešina gojitelj, glavno je, da se na nek način z njim ukvarja. Starešinstvo pokriva vsa »hmeljerodna« območja v Sloveniji, ne zgolj Savinjske doline, in tako na vsake pet let izberejo starešino, ki ne izvira iz občin ob Savinji. Iniciacija je preprosta: po uvodnem nagovoru njegovega predhodnika prejme novi starešina pomanjšanega mačka (hmeljarsko orodje) in hmeljarski prapor ter pripravi svoj govor, v katerem se zahvali. Vsak starešina nosi obleko, ki jo dobi v trajno last in je narejena po enotnem kroju.

Poleg hmeljskega starešine poznajo tudi lik hmeljske princese, ki pa ima mnogo manjšo težo kot moški hmeljski lik in se dejansko pojavlja »zgolj zaradi publike« (dobesedni navedek sogovornikovih besed). Hmeljska princesa je mlado, 16- do 20-letno

*Tudi zveze društev – med njimi zveza turističnih društev – celotne doline povezuje skupna podoba hmelja.
Foto: Ambrož Kvartič,
4. 10. 2006*

*Hmeljevo žganje (»hmeljev šnops«) na polici cvetličarne v Žalcu.
Foto: Ambrož Kvartič,
4. 10. 2006*

dekle, ki prihaja s hmeljarske kmetije, če je le mogoče iz istega kraja, kot je starešina. Tako kot starešino tudi princeso volijo, vendar pa njena funkcija ni doživljenjska. Inicijacija princese se izvrši z izročitvijo pomanjšanega škafka za obiranje hmelja ter zlate hmeljske kobuljice, ki je obesek za okoli vratu. Vsaka princesa si sama priskrbi obleko, ki pa mora biti v barvi hmelja, enotni kroj kot pri starešinah pa ne obstaja.

Starešina je simbolna in častna funkcija, zato so tudi njegove naloge bolj simbolne narave. Med obiranjem hmelja skupaj s princeso obereta občinsko njivico, ducat hmeljevih sadik na hmeljevkah, ki je v Žalcu pred dvorano Drugega slovenskega tabora. S tem se sezona obiranja uradno odpre. Sledi pojavljanje ob različnih s hmeljem ali pivom povezanih priložnostih, kot so likofi, odprtja objektov, povezanih s hmeljem, pohod po hmeljarski poti itd. Lani so starešine ob hmeljarskem likofu v Petrovčah varili tudi vsak svoje pivo in med sabo tekmovali. Šele aktualni hmeljski starešina je dobil tudi manj protokolarno vlogo; udeležil se je namreč svetovnega kongresa hmeljarjev v Nemčiji.

Hmeljske starešine in princese se izbira šele 45 let, kar pomeni, da ti ljudje in z njimi povezani dogodki in obredja ne izhajajo iz kakšne pretekle tradicije, kar samo še podpira gornje razmišljanje o mistiki hmelja. Dejansko je omenjena funkcija izšla iz želje po zabavi hmeljarjev (prvi trije starešine so bili tako rekoč »mistri« hmelja in se jim je reklo hmeljski princi), šele pozneje je prerasla v častno institucijo, ki jo hmeljarji spoštujejo in jo poskušajo doseči, vendar je bilo že prepozno za kaj več. Starešine se danes namreč borijo, da bi imeli več besede pri načrtovanju letin, ocenjevanju sort, nadzoru nad trgovino itd., saj so izkušeni hmeljarji, ki se zavedajo, da bi lahko s svojim znanjem marsikaj izboljšali, vendar pa te vloge nikakor ne morejo dobiti. Hmeljski starešina je kljub dodelani podobi premalo izkoriščen aspekt hmeljarjenja tudi zunaj hmeljarskih vrst (turizem, promocija).

Sklep

Zbrani podatki kažejo, da Spodnjo Savinjsko dolino (nekdanjo občino Žalec) lahko obravnavamo kot samostojno geografsko, predvsem pa kulturno entiteto, kar pa seveda še zdaleč ne pomeni, da je to zaprta enklava, v kateri nikoli v zgodovini ni prihajalo do interakcij z drugimi entitetami. S tem mislim na elemente, ki jih imajo Savinjšani za svoje in okrog katerih konstruirajo lastno pripadnost temu geografsko zaključenemu prostoru. Ti simboli utemeljujejo kolektivno identiteto Savinjščanov; med njimi so nekateri endemični, drugi sposojeni, v vsakem primeru pa so simbolna lastnina, nujna za izgradnjo kolektivne identitete.

Med njimi je hmelj najmočnejši in najpogostejše tako tudi predstavljen. Agrarna panoga, ki je prišla v dolino sredi 19. stoletja, je tako celovito pretresla tamkajšnje življenje, da je najvišje na lestvici v simbolnem sistemu, ki ga Savinjšani uporabljajo za utemeljevanje sebe in svojega življenjskega prostora. Pojavlja se vsepovsod. Najprej so tu hmeljišča, ki ustvarjajo značilno veduto doline. Poleg teh »primarnih« simbolov pa se pojavljajo številne, predvsem likovne aplikacije (zaščitni znaki, izveski, kipi itd.), ki na eni strani konstruirajo kolektivno pripadnost skupini, imenovani »Savinjšani oziroma Žalčani«, na drugi strani pa z njimi neprestano utrjujejo lastno vlogo. Že sprehod po Žalcu razkriva moč hmelja kot simbola, okoli katerega se vrtijo mesto, občina in dolina.

*Prizor z lanskoletnega Dneva hmeljarjev v Braslovčah.
Foto: Davorin Vrhovnik,
13. 8. 2006*

V Spodnji Savinjski dolini lahko opazujemo zanimiv trend »se-litve« identitet. Kar je prej veljalo za identifikacijski element celotne doline, ki jo je pokrivala velika občina Žalec, je zdaj (po letu 1998, ko se je občina razdelila na šest manjših občin) postalo predvsem (če že ne izključno) identifikacijski element kraja in nove občine Žalec. V drugih občinah se oblikujejo nove identitete, pogosto precej drugačne, kot so jih tam poznali pred razdružitvijo občin. Če upoštevamo, da je večino prejšnjih identifikacijskih elementov Spodnje Savinjske doline vzela »za svoje« občina Žalec, lahko sklepamo, da se nove mlade občine s procesom razvijanja novih identitet tudi na simbolni ravni ločujejo od svojega prejšnjega upravnega središča Žalca. Ustvar-

janje novih identitet in simbolov, ki jih utemeljujejo v novih občinah, je svojevrsten pojav, ki bi si vsekakor zaslužil posebno obravnavo. Zaradi omejenega časa sem temu vprašanju posvečal zelo malo pozornosti.

Kako lahko zbrani podatki doprinesejo k novoustanovljenemu muzeju? Najprej so tu že prej poudarjene identitete, povezane s hmeljem in hmeljarstvom, neposredno povezane s predmetom muzejske predstavitve. Pomembne so zato, ker kažejo na pomembnost hmelja za geografski prostor, kjer bo muzej stal in deloval. Njihovo vrednost za muzejsko zbirko vidim na dveh ravneh:

- Kot dopolnilo zbirke v smislu muzejskih eksponatov. Tu mislim predvsem na muzejsko predstavitev likovnih upodobitev hmelja ali njegovih delov (npr. kobul) zunaj agrarnega konteksta (o tem pišem v poglavju »Kamor pogledaš: hmelj, hmelj, hmelj ...«).
- Kot možnost aplikacije za dopolnitev muzejske ponudbe; spominkarska industrija, izobraževalni programi za domačine (domoznanstvo ...), design muzejskih prostorov itd.

Drugi simboli in identitete, ki iz njih izhajajo, pa so dobrodošli ob muzejski predstavitvi »lokalnega«, spodnjesavinjskega, tistega, s čimer se Savinjšani istovetijo, pa ne temelji na gospodarski panogi hmeljarstva, torej pri takšni predstavitvi, kot jo predvideva in jo poskuša zaobjeti eko-muzej.

Raziskava, na podlagi katere je nastalo pričujoče besedilo, je zgolj poskus razumevanja nekega geografskega področja in elementov, ki omogočajo ljudem, da se z njim identificirajo. Vsekakor premalo za celovito razumevanje obravnavanega problema. Potreba po tovrstnih raziskavah pa bo še velika, sploh če

bo projekt uresničen tako kot je zastavljen in bo muzej zaživel tako, kot si želimo vsi, ki smo (bomo) kakor koli sodelovali pri njegovi ustanovitvi.

Post scriptum

Še pred objavo prispevka je območje Braslovč in Gomilskega v Savinjski dolini prizadelo hudo neurje, ki je poleg povzročene velike škode na objektih in poljščinah prav med obiranjem uničilo tudi večino pridelka hmelja ter podrlo nekaj hmeljišč. Ob poznavanju močne simbolne vrednosti hmelja za te kraje lahko še lažje razumemo stisko tamkajšnjih prebivalcev.

Literatura:

BAŠ, Franjo: Hmeljarstvo v Savinjski dolini. *Geografski vestnik* let. 2/1, 1925, 40–52.

CANKAR Izidor in Franc Ksaver Lukman (ur.), *Slovenski biografski leksikon: 1. knjiga (Abraham-Lužar)*. Ljubljana: Zadružna gospodarska banka, 1925.

HUDALES, Jože: Muzej hmeljarstva: idejni osnutek in vsebinska zasnova muzeja v Žalcu. Neobjavljeno besedilo. 2003.

JUŽNIČ, Stane: *Identiteta*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, 1993.

VIRANT, Majda (ur.): *Pol stoletja hrama zelene učenosti: Inštitut za hmeljarstvo in pivovarstvo praznuje petdesetletnico*. Žalec: Inštitut za hmeljarstvo in pivovarstvo Žalec, 2002.

Datum prejema članka v uredništvo: 30. 5. 2007.

Drugi članki ali sestavki / 1.25

Andrej Šumer

KULTURNA PRESTOLNICA EVROPE 2012: SLOVENSKO MESTO

Izvleček

Prispevek v dveh delih predstavlja projekt kulturna prestolnica Evrope. V prvem delu so navedene nekatere značilnosti preteklih dogodkov med letoma 1996 in 2003. Strnjeni podatki prikazujejo sponzorje, vodstveno strukturo, cilje mest, rezultate, najbolj obiskane dogodke, primerjave gostov in drugo. V drugem delu so predstavljeni kulturni turizem kot ena najmočnejših gospodarskih panog v Sloveniji in svetu, identiteta kot pomembna komponenta prebivalcev evropskih držav, in priložnosti, ki jih imajo posamezna mesta v letu, ko nosijo naziv kulturna prestolnica Evrope. Sklepni del je namenjen razmišljanju o (ne) sodelovanju ekonomske in etnološke stroke v praksi, saj konkretnjšega sodelovanja med njimi v slovenskem turizmu ni; sodelujejo skoraj izključno na akademski ravni.

Abstract

Divided in two parts, the article presents the European Capital of Culture project. The first part looks at some characteristic features of past events between 1996 and 2003 and lists data on sponsorship and management structure, principal objectives of the cities that had held the title and the ensuing results, most popular events, visitor structure, etc. The second part focuses on cultural tourism as one of the strongest branches of economy in Slovenia and elsewhere in the world; identity as an element of considerable importance for Europeans; and opportunities presented to a city selected for this status. In conclusion of his paper, the author reflects on cooperation – or rather its absence – between economy and ethnology that could be applied in Slovene tourism; unfortunately, such cooperation exists merely on academic level.